

Kürt Mirleri Üzerinden Söylenen Beyitlerin Hermenötik Analizi[†]

Hermeneutic Analysis of Couplets Spoken Through Kurdish Mirs

Engin KORKMAZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kürt mirleri üzerinde söylenmiş beyit ve söylencelerin anlatılması ve anlamlandırmasını sağlamaktır. Araştırma "Kürt mirlerinin toplum üzerindeki sosyo-politik etkisi nasıl olmuştur?" sorusu üzerinden kurgulanmıştır. Bu soruya beyit, söylence ve anlatılar vasıtası ile cevap aranmıştır. Çalışmanın verileri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yüz yüze ve telefonla yapılan mülakatlar ve literatür okuması ile toplanmıştır. Çalışma verileri hermenötik model ile analiz edilerek söz konusu beyit ve söylencelerin insan algısındaki yeri tespit edilmiştir. Araştırmada Hakkâri, Botan, Bitlis ve Garzan mirleri ağırlıklı olarak incelenmiştir. Bunun temel sebebi, sadece söz konusu mirler üzerinden söylenen beyitlere rastlanmasıdır. Kürt mirleri üzerinde çok sayıda beyit, bent, söylence mevcuttur fakat bunların belirli bir sistematik içinde toplanılıp açıklanmasına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla araştırma bu yönüyle özgün ve önemli ve önemli bulunmuştur. Bu bakımdan beyit, söylencelerde mirlerin yönetim anlayışı, toplumsal ilişkileri, halkın nazarındaki yerleri belirlenip açıklanmıştır. Sonuç olarak araştırmada Kürt mirleri üzerinden söylenmiş beyitlerde, mirlerin yönetim anlayışlarında yer edinmiş adalet, zorbalık, aşka yönelik bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt, Mir, Beyit, Hermenötik.

Abstract

The aim of this study is to explain and make sense of the couplets and myths on Kurdish mirs. Research "How has the socio-political impact of Kurdish mirs on society been?" built on the question. An answer to this question has been sought through couplets, myths and narrations.. The data of the study were collected through face-to-face and telephone interviews and literature reading in Eastern and Southeastern Anatolia. The study data was analyzed with the hermeneutic model and the place of the mentioned couplets and myths in human perception was determined. In the research, Hakkari, Botan, Bitlis and Garzan mirs were mainly examined. There are many couplets, lines and myths on Kurdish mirs, but no study has been found to collect and explain them in a systematic way. Therefore, the research was found to be original and important in this respect. As a result, in the research, findings about justice, tyranny and love, which have a place in the management understanding of the mirs, have been reached in the couplets sung over the Kurdish mirs.

Keywords: Kurd, Mir, Couplet, Hermeneutics.

[†] Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

* Öğr. Gör. Dr., Hakkari Üniversitesi, Hakkari, Türkiye, e-posta: enginkorkmaz@hakkari.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6219-1186. (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 16.05.2023

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 27.06.2023

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.06.2023

Atıf-Reference: Korkmaz, E. (2023). Kürt mirleri üzerinden söylenen beyitlerin hermenötik analizi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 20-38.

Giriş

Kürtler, XIII. yüzyıldan itibaren buldukları bölgelerde kendi mirliklerini¹ kurup kendilerini yönetmeye başlamışlardır. Bu mirlikler, farklı zamanlarda komşuları olan hanedanlıklarla çatışma haline girmekle birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mirler, Kürt toplumunun en aristokrat sınıflarından olmuştur. Mirler aşiret reisi, şeyh vb. figürlerin içinden çıkmakla beraber onları da otoritesi altına alan yerel hükümdarlardır. Kürt siyasi tarihinin en önemli aktörleri olan Mervaniler, Eyubiler, Bitlis Beyleri vb. orta sınıftan aileler içinden çıkıp mir seviyesine yükselmişlerdir (Tan, 2008: 50).

Kürt mirliklerinin temelinde aşiret topluluklarının gücü yatmaktadır. Şerefhan Betlisi'ye göre Kürt aşiretleri Cezîre hükümdarlarının soyundan gelen Buhtewi (Buxt) ve Bejnawi (Becn) adındaki iki kardeşten gelmiştir. Bu iki kardeş yönetim konusunda anlaşamayınca Buxt Cezîre'ye yönetici olurken, Becn Hesenkeyf'e yönetici olmuştur. Bu iki kardeşin soyundan gelen aşiretler iki aşiret konfederasyonu şeklinde teşkilatlanmıştır. Buxti ya da Botan'ın soyundan Zirqî, Millî, Suweydî, Pazûkî, Rojki, Beyikî, Karagêçî, Şikakî, Yezîdî, Xalidî, Masikî, Istorkî, Bebbewî, Şîrewî, Mehmedî, Reşanî, Zaxûrî, Gawanî, Mihelmî, Şêx Bizinî aşiretleri türemiştir. Becn'in soyundan ise Banûkî, Hewêdî, Ziktî, Berazî, Pojî, Zilî, Bisî, Hekkârî, Behadinî, Sindî, Aşitî, Mihranî, Canbegî, Şadî, Soranî, Cofanî, Melik Xelîlî, Mêrdîsî, Şebenkarî, Bejnewanî, Garisî aşiretleri oluşmuştur (Baluken, 2021: 47-48). Aşiret, ya yönetici ailenin kuruluşuna destek vermiştir (örneğin Goranlar ve Baba Erdelan) ya da elit tabakanın çekirdeği bizzat kendisi olmuştur (Bohti ailesi ve Bohti aşireti, Hakkari Hanedanı ve Hekar aşireti vb.). Kürt toplumunun elitini meydana getiren aristokratik klanların ve ailelerin kökeninde hep aşiret ve aşiretli olan aileler vardır (Torî, 2005: 65).

Kürtler, Batıda Bizans İmparatorluğu, doğuda Sasani imparatorluğunun ortasında kendine has dil, gelenek, kültürel unsurları ile yaşamış bir topluluktur. MÖ 637'de Sa'd b. Vakkas'ın orduları Musul'u fethedince Kürtlere ait bazı topraklar Arapların himayesine girmiştir. İslam orduları, MÖ 639'da İyaz b. Ganem komutasında Bitlise kadar Kürt topraklarını ele geçirip Kürtler İslam ile ilişki içine girmişlerdir (Balcı, 2010: 19). Böylece Kürtler eski dinleri olan Zerdüştlüğü bırakıp yavaş yavaş İslam'ı kabul etmeye başlamıştır. Bu dönemden sonra Kürtler Emevi ve Abbasi uygarlıklarının yönetim alanlarına girmişlerdir. Çünkü söz konusu uygarlıkların yönetim alanları geniş olmuştur mesela Kürtler kendi mirleri tarafından yönetilmiş olsa da bölgesel olarak Emevi veya Abbasilere bağlı olmuştur.

Kürt mirliklerinden en önemlilerinden ikisi Hakkari ve Bitlis mirleridir. Hakkari mirleri isimlerini "Hekar" denilen bir aşiretten almaktadır. Muhammed Emin Zeki Beg'e göre Hakkârî ismi, çok kadim bir Kürt aşiretinden gelmektedir (Zeki Beg, 2018: 149). Hakkari ve Bitlis mirliği kuzeyde Doğubayazıt'a, güneyde ise Revanduz'a kadar geniş bir alana yayılmıştır (Soane, 2007:383). Aynı şekilde Ceziret ibni Omar, Colemanî, Rewanduz, Amediye mirleri Hakkari aşiretinden çıkmışlardır. Fakat bunlar sonraki süreçte bağımsız prenslik (mirlik) olarak örgütlenmişlerdir.

Bitlis mirlerine Rozegi (veya Rojki) denilip bunlar 24 klandan oluşmaktadır (Nikitine, 1976: 281-284). Balcı'nın (2010: 16) Vilademir Minorsky, el- Mesûdi gibi yazarlardan

¹ Mirlik, Kürtlerde mir denilen en üst yöneticinin yönetim alanıdır.

aktardığına göre Kürt mirleri mekânsal olarak Arabistan (Milan, Mirdasi, Çemişkezek, Hakkari ve Cezire mirleri) ve İran (Zilan mirleri) gibi bölgelerden gelmiştir. Bu mirlerden Cezire mirlerinin kökeni Emevilere dayanırken; Hakkari, Çemişkezek, Mirdasi mirlerinin kökeni Abbasilere dayanmaktadır. Kürt mirlerinin Kürt soyundan geldiğine yönelik belirlemeler de mevcuttur. Derviş Yusuf Hirori'nin Şerefname'den (Muhammed Ali Avni tercümesi, 2006:123, Dimaşk/Şam) aktardığına göre “*Hakkari mirlerinin kökeni kesinlikle Abbasilere dayanmamaktadır bunların soyu kadim Kürtlere dayanmıştır*”. Bu mirlerin kökeni Abbasilerin son döneminde yaşamış Kürt Ebu'l Hayca b. Abdullah el-Hakkari'ye (Aşeb ve Amediye kalelerinde 528h/1132m yıllarında hüküm süren Hakkari emiri) ulaşması imkan dahilindedir. Ebu'l Hayca Musul'a gitmeden önce (Musul hâkimi İmadeddin Zengi'ye bağlılığını bildirmek için) oğlu Ali'yi (muhtemelen Hakkâri'nin ilk mirinden sayılan Seyfettin Mengelan'ın babasından söz ediliyor E.K.) Amediye'ye bırakmıştır. İmadeddin Zengi Amediye beyliğini yaktıktan sonra Ali veya çocukları Colemêrg'e (Hakkari) geçip beyliğini kurmuştur (615h/1218m). Buradan çıkan sonuca göre, 1240'lardan önce Hakkâri mirliği varlık göstermiştir. Hakkari mirliği, Moğol saldırılarına rağmen bağımsızlığını kurmuştur (Hirori, 2016: 94-95). Nizar Eyup Guli'ye göre Behdinan bölgesi olarak bilinen Hakkari ve çevresinde hüküm sürmüş mirlerin şeceresi Abbasilere dayandırılrsa da bu konuda ilk yazılmış şecere XVI. yüzyılda Şeceretu'z Zevkiyye'dir. Öte yandan 1795'te Mela Muhammed Balisani adında bir zat tarafından bu şecere tekrar yazılmıştır. XVIII. yüzyılda Hakkâri mirinin Muhammed adındaki katibi beylerin soy kütüğünü “*Muhtasar Ahval'il Umera*” adındaki kitapta yazmıştır. Her iki eser de Hakkâri mirlerinin soyunu Abbasilere dayandırılmıştır. Fakat tarihi delillere dayanarak söyleyebiliriz ki Hakkari mirlerinin soyu Abbasilere dayanmamaktadır. Bu mirlerin orijinal Kürt olduğunu tarihi delillerle söyleyebiliriz (Guli, 2016: 268-273).

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmeye başlaması ile Türklerin kurduğu beylikler, Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu Anadolu bölgesine yerleşmiştir. Erzurum ve çevresinde Saltukoğulları, (1071 - 1202) Erzincan ve çevresinde Mengücekoğulları (1071-1300), Bitlis'te Kurulan Dilmaçoğulları (1085 - 1394) Van ve çevresinde kurulan Ahlat Şahları (1100-1207), Mardin ve çevresinde Kurulan Artukoğulları (1091-1409) bunlardan bazılarıdır. Fakat bu bölgeler, Kürt Bey veya mirleri tarafından yurtluk ve ocaklık şeklinde yönetilmiştir (Balcı, 2010:16). Osmanlı Devleti, Kürtlerin yaşadığı bölgeye hakim olmadan önce Kürtler ile Akkoyunlu, Karakoyunlu gibi Türkmenlerin yanında Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında devamlı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Şah İsmail'in ordusu, Akkoyunlu ve Karakoyunlular gibi Türkmenlere dayanmıştır ve Şah'ın kendisi koyu bir Şii olduğu için Sünni Kürtlere karşı acımasız bir politika gütmüştür. Safevilerin hakimiyeti XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir (Minorsky, 2008: 48). Osmanlı Devleti bölgede hakimiyet kurmadan önce Kürt beyleri Safevilerin etkisinde kalmışlardır. Çaldıran Savaşından (1514) sonra Osmanlı Devleti bölgede hakimiyet kurmuş olsa da Macar Kralı Ferdinand'ın başkaldırısı ile devlet ordularını Rumeli'ye kaydırmak zorunda kalınca Safeviler tekrar Doğu Anadolu'ya yönelmişlerdir. 1548'de Osmanlı nihai olarak bölgedeki hakimiyetini sağlamış ve Kürt mirlerine de bölgelerini özerk yönetme beratı vermiştir (Hakan,2002:15-18). Yavuz Sultan Selim döneminde Kürtlere sağlanan özerk statü, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yayınlanan bir fermanla aynen muhafaza edilmiştir (Aslan, 2014: 23).

Kürt mirlerinin uzun tarihsel geçmişini veren en önemli eser Şerefhan Bitlîsî'nin (1543-1603) yazdığı "Şerefnâme"dir. Bu eser, hem Kürt tarihi açısından yazılmış derli toplu önemli bir çalışmadır hem de tıpkı Şerefhan'nın hemşerisi ve selefi sayılan İdris-i Bitlîsî tarafından yazılan "Heşt Behişt" isimli Farsça eser kadar önemlidir. Her iki eser de Kürt-Osmanlı ilişkilerine vurgu yaptığı gibi ayrıca Osmanlı padişahlarına ithafen yazılmıştır. Mesela İdris-i Bitlîsî'nin "Heşt Behişt" adlı eseri Osmanlı padişahlarından II. Bayezid'e ithaf edilirken; Şerefhan Bitlîsî'nin eseri "Şerefnâme" Osmanlı Padişahı III. Mehmed'e ithaf edilmiştir. Şerefhan, Kürtlerin sahip olduğu devlet tecrübesini Osmanlı Devletine aktarmış ve ayrıca Osmanlı-Safevi çatışmalarını da söz konusu eserde kaleme almıştır (Şerefhan Bitlîsî, 2018: 26-27, Yusuf Baluken'in önsözü). Zeki Beg'e göre Osmanlı Devleti Bitlis, İmadiye, Hakkari beyliklerini 1660 yılından itibaren boyunduruğu altına almıştır (Zeki Beg, 2018: 191). Osmanlı ile Safevi çatışmalarında Kürt mirleri Osmanlıdan yana öncü rol oynadıkları için Yavuz Sultan Selim tarafından kendilerine tımar bağlanmıştır (Torî, 2009: 97).

Wadie Jwaideh'e göre I. Selim döneminde Osmanlı Devleti ile Kürt mirleri arasında kurulan dostane ilişkiler sonraki süreçte bozulmuştur. Çünkü devlet artık Perslerin gücünden çekinmediği için 1650-1730 yılları arasında Diyarbakır ile Van arasındaki bazı Kürt mirliklerini ortadan kaldırmıştır (Jwaideh, 2016: 50). Geri kalan mirliklere iç işlerde verilen bu özerk statü XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başında bir taraftan Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanı ile uğraşırken öte taraftan Revanduz'da Kör Mehmet Paşanın Êzdilere karşı yaptığı baskıları bertaraf etmeye çalışmıştır. Bu girişimler karşısında, 1830'lu yıllarda Sultan II. Mahmut Kürt mirlerinin yarı otonom rejimine son vermeye ve Osmanlı Devletinin bölgedeki tam hâkimiyetini sağlama çalışmıştır (Jwaideh, 2016: 118; Aslan, 2014). Nihayetinde XVI. yüzyıldan beri Osmanlı hâkimiyetinde buldukları bölgeleri yarı özerk şekilde yöneten Kürt mirlerinin hakimiyetine 1847 yılında son verilmiştir. Sonraki süreçte bölgede oluşan tepkilerin sonucu olacak ki dönemin padişahı Abdülmecit Diyarbakır, Muş, Van ve Hakkâri sancakları ile Cizre, Mardin ve Botan kazalarını içine alan "Kürdistan Eyaletini" kurmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi (1864) ile Kürt eyalet sistemine son verilip idari birimler "vilayet, kaza, nahiye, köy" şeklinde düzenlenince Kürdistan Eyaleti Diyarbakır ve Van vilayeti olarak ikiye ayrılmıştır (Balcı, 2010: 75-83; BOA, İ.MSM, 51/1310/26 Şubat 1263/09 Mart 1848). Osmanlı Devletinin Merkezileştirme projesi ile Kürt mirlerinin etkinliği tam olarak ortadan kaldırılınca bunların yerine vali, kaymakam, sancak beyleri atanmıştır. Bu arada Kürt bölgesinde mirlerden doğan boşluklar şeyh, aşiret ağası gibi şahsiyetlerle doldurulmuştur. Böylece bölgede özellikle de II. Abdülhamit tarafından oluşturulan Aşiret Mektepleri, Hamidiye Alayları gibi yapılanmalarla Kürtlerin devlete bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın arka planında tarihsel bilgi verildikten sonra literatür tarandığında Kürt mirleri üzerinde tarihsel bakış açısı ile yapılan çalışmalar vardır. Dündar Ali Kılıç "İrisan Beyleri/Abbasi Devleti'nden Hakkari Beyliği'ne" adlı ve Tarih Düşünce Kitapları (2006) yayınlarından çıkan eserinde Hakkari ya da İrisan Beylerini tarihsel olarak ele almıştır. Sinan Hakan "Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud" adlı ve Peri Yayınlarında (2002) çıkan eserde Van ilinin Müküs (Bahçesaray) ilçesinde mukim olmuş Kürt beylerinden Han Mahmud üzerinde durmuştur. Yaşar Kaplan, "Jîyana Mîr İmadedînê Hekarî Ya Sîyasî û Edebî û Belgeyeke Nû Derbarê Aqîbeta Wî" adlı Şarkiyat Dergisinde (2022) çıkan makalesinde

Hakkari mirlerinden İmadeddin hakkında bazı malumatlarda bulunmuştur. Yakup Aykaç tarafından yazılan “Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj (1514-1846)” başlıklı Dicle Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden (2020) çıkan ve yayımlanmamış doktora tezinde, ortaçağ devlet geleneğinin bir özelliği olarak patrimonial düzen içinde onun doğal bir parçası olan hamilik ve himaye kavramları orijininde iktidarın edebiyatla olan ilişkisinin ne anlama geldiğini, ne şekilde işlediğini, iktidar ile edip ve şairler bakımından ne türden sonuçlar doğurduğu anlaşılabilir olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır (Aykaç, 2020). Hakkari mirlerinin iktidar anlayışı, kahramanlıkları ve onların yaşadıkları döneme ilişkin sosyo-ekonomik yapıya tanıklık eden önemli bir eser 2022 yılında araştırmacı yazar Halid Sadîni tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır. Söz konusu eser, 1600’lü yıllarda dönemin Hakkari mirinin katibi olan Temerxanê Yazici tarafından nüsha nüsha kaleme alınmıştır. Söz konusu nüshalar Başkale’ye bağlı Artês köyünde yaşayan ve Hakkâri mirlerinin torunlarından olan Raxib Beg Artêsi ve ataları tarafından muhafaza edilip son süreçte aile tarafından Halid Sadîni’ye teslim edilmiştir. Sadîni, söz konusu nüshaları Farsça’dan Kürtçeye çevirmiştir. On bin beyitten fazla olan bu eser tarihi geçmişi nazım ve nesir şeklinde günümüze ulaştırmıştır. Bu eser, İbnul Esir el-Cezeri, İbn-i Haldun, İbn-i Halikan Erbili, Taberi gibi yazarların tarihi eserlerinin yanında Marko Polo, Evliya Çelebi, Qubadyanili Nasir Xusro, İbni Fadlan (Sadîni, 2022: 13-14) gibi şahsiyetlerin seyahatnamesinde dile getirildiği gibi insanlık tarihinin karanlıkta kalan yönlerinin açığa çıkartılmasında önem arz etmektedir. Tarihte Kürtler cesareti ve çevikliği ile çok sayıda beylikler, hükümetler kurmuştur ama Kürtlerin tüm çabalarına rağmen kabileler ve aşiretler arasındaki iç çelişki ve çatışmaların etkisi ile istenilen amaçlara ulaşılmamıştır (Zeki Beg, 2018: 192).

Bu çalışmayı farklı kılan temel özellik, Kürt mirlerinin toplum üzerindeki etkisi, yönetim anlayışları ve en önemlisi bu mirler üzerinden söylenen beyit ve şiirlerle onların günümüzde insanların zihnindeki yerini tespit etmektir. Çalışmanın bu yönü ile diğer çalışmalardan ayrılıp akademik anlamda önemli bir boşluğu kapatacağına inanılmaktadır. Araştırmada, Garzan, Bitlis, Hakkari ve Botan mirleri üzerinden söylenen beyitler alınmıştır. Çünkü bu mirliklerin yönetim alanları daha geniş olduğu ve Kürt algısında daha çok yer aldığı tespit edilmiştir. Mesela kısa süreli iktidara gelmiş Kürt mirleri vardır fakat bunlarla ilgili beyit, söylence veya şarkılara rastlanmamıştır.

Araştırmada Kürt mirlerinin yönettiği halk ve devlet ile olan ilişkileri edebi bir tarzda dile getirilmiştir. Fakat araştırmadaki beyitlerin satır araları okunduğunda, bir mirin halkın nezdindeki yeri, onun yönetim anlayışı yoğun olmuştur. Nitekim araştırma hermenötik modelin prensipleri ile anlamlandırıldığında mirlerin toplumsal algıdaki yerlerinin, bazı istisnaların dışında, genelde olumlu bir yer tuttuğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın Metodu

Bu çalışmanın verileri, yarı yapılandırılmış mülakatlarla Doğu Anadolu bölgesi ve bir zamanlar Osmanlı Devletinin hakimiyetinde bulunan Kuzey Irak Kürt Bölgesine kadar geniş bir alanda toplanmıştır. Kürt mirleri üzerinde söylenmiş beyitler dilden dile aktararak günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla bu beyitlerin arka planındaki anlam ağlarının ortaya çıkartılması için daha önce mirlerin yönetim alanı olan ve şimdi buralarda yaşayan insanlarla mülakat yapılmıştır. Kimi beyitler de mirler üzerinde yazılmış literatürden elde edilmiştir. Çalışma için yapılan mülakatlarda mülakatçının kimliği bilim etiği bağlamında

değiştirilmiştir. Beyitlerin orijinali Kürtçe olduğu için beyit Kürtçe yazılmıştır, Türkçesi ise hemen sağ tarafa yazılmıştır. Toplanan beyitler, anlamacı ve yorumlamacı bir bakış açısı gözetilerek hermenötik modelin ilkleriyle analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın Modeli (Hermenötik)

Hermenötik, doğanın nesnel anlamdaki tekerciliğine karşılık metodolojik çıkmaz içinde olan sosyal bilimlerdeki sorunları anlamaya ve onlara çözüm aramaya yönelik bir paradigmadır. Eğer hermenötiki bir tanım içinde vermek gerekirse bu paradigma, yorum ve anlam bilim olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2009: 146-147). Hermenötik Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche, Hans Georg Gadamer, Paul Ricoeur, Jürgen Habermas, Jacques Derrida gibi filozofların çalışmaları ile ortaya çıkmıştır (Göka, Topçuoğlu & Taşkiran, 1999: 11). Hermenötik, modern anlamda Friedrich D. E. Schleiermacher'ın çalışmaları ile ilişkilendirilse de esasen hermenötik tarihsel olarak Yunan tanrısı Hermes ile irtibatlandırılıp Yunan felsefe ve düşünce yapısında yerini almış bir kavramdır. Buna rağmen Schleiermacher'ın modern anlamda hermenötiki geliştirip ona önemli bir hüviyet kazandırdığı da göz ardı edilemeyecek bir husustur (Tatar, 2004: 11). Schleiermacher'e (1768-1834) göre hermenötik, söylenen söz veya kurulan cümlenin anlamını çözümlemeye ve onları yorumlamaya yöneliktir. Schleiermacher gözüyle anlama, öğrenmenin en önemli basamaklarından biridir. İnsanlar kendilerine söylenen sözü tam anlamadıkları için bir yorumlayıcı onu yorumluyor (Taşdelen, 2007: 189-190). Bu çalışmada da beyitlerle yöneticilerin anlam dünyasına girmek ve onların yönetim tarzı ve yönettikleri insanların algısı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Hermenötik veya yorumsamacı paradigma, insan denilen varlığın anlamlar tarafından kuşatıldığını ve çevresindeki her şeyi anlamaya/anlamlandırmaya çalıştığını bize kavratmaktadır. Bu bakımdan hermenötik yorumlamanın felsefesi olarak anılmaktadır (Göka, Topçuoğlu & Taşkiran, 1999: 25-26). Yazılı belgenin bulunmadığı bir alanda bir yöneticinin üzerinde hakimiyet kurduğu insan grubunun duyguları ancak söz, ezgi veya hikaye gibi unsurlardaki anlamların çözümlenmesi ile anlaşılabilir.

Hermenötik Martin Luther'in (1483-1546) çalışmalarında kutsal metinleri anlama ve yorumlamak arayışı iken; Wilhem Dilthey, "Hermenötik Oluşumu" makalesi ile hermenötik kapsam alanını genişletilerek onu tinsel bilimlerin metodu haline getirmiştir (Topakkaya, 2007: 79-90). Ortaçağ'da kutsal metinlerde bir kelimenin anlamı dört şekilde incelenmeye başlanmıştır. Bunlar kelime anlamı, alegorik (sembolik) anlam, ahlaki anlam ve yüksek (anagojik) anlamdır (Toprak, 2003: 29). Hermenötik önemli temsilcilerinden olan Hans Georg Gadamer, gerçeklik ile anlam hayat tecrübeleri arasında ilişki kurarak anlamada önyargının olumlanması, anlamamanın ontolojik olduğu, anlamada zaman farklılıklarının olması, anlamada farklı düşüncelerin kaynaşması gibi ilkelerle hermenötiki tanımlamıştır (Topakkaya, 2007: 86). Hermenötik, bir fikir ya da düşüncenin anlaşılması, ifade edilmesi ve aktarılması sürecidir (Schleiermacher, 1998: 5). Bu süreç geçmiş yaşantı ile ilgili olduğu kadar insanın söyleyeceği şeyi anlatma biçimi yani retoriğe de bağlıdır. Schleiermacher'e göre konuşma sanatı olan retorik ile anlama ve düşünme sanatı olan hermenötik yakın ilişki içindedir (Öztürk, 2009: 154). Dilthey, doğa bilimlerinin sunduğu verilerin hakikat olduğunu dile getiren pozitivistlerin aksine insanın nesneyi ve olayları sorgulamadan, anlam süzgecinden geçirmeden kavrayamayacağını dile getirmiştir (Öztürk, 2009: 158). Bir metnin

iki yönü vardır. Birincisi o metnin anlamasını mümkün kılan nesnel yönü olan dilsel ifadedir, ikicisi ise o metnin yazarının dili kendine göre kullanma biçimine yansıyan öznel yöndür (Ebu Zeyd, 2014: 244).

Gadamer'e göre yazı sayesinde geçmişteki anlatıların kaybolması mucizevi bir şekilde önlenir çünkü ilahi sözün dışında insani sözler insan zihninde (geist) kalıcı olmaz. Okuma sayesinde yazılı bir şeyi anlama yetisi zaman ve mekân farkını ortadan kaldırır, o okumayı yapan kişi geçmişe tanıklık edecek bir pozisyonda kendisini görür (Gadamer, 2009: 128-129). Bu araştırmadaki beyitler de yazının pek yaygın olmadığı dönemlerdeki düşünsel, yönetsel anlayışların günümüze taşınmasında aracı olmuştur. Aslında insan zihnine kazınan yazısız olay ve olgular nesilden nesile ve dilden dile tekrar edilerek unutulması önlenmektedir. Bu aktarım geçmişe şahitlik yapmaktır.

Genel olarak hermenötiğin kesin doğasını belirlemek çok zordur. Çünkü uzun süre hermenötik mantığa ek olarak ele alındı, ancak pratiğinde tüm mantıksal ilkelerden vazgeçmek gerektiğinden, buna son vermek zorunda kalınmıştır. Filozofun hermeneutik hakkında bir teori oluşturma eğilimi yoktur çünkü filozof, anlaşılmanın anlamaktan daha önemli olduğuna inanmaktadır (Schleiermacher ve diğ., 1978). Dolayısıyla bu çalışmadaki beyitlerde geçen anlamların dayatılması söz konusu değildir en önemli husus beyitlerle verilen mesajın anlaşılır kılınmasıdır. Bir metinde anlatılan konu ile verilen mesaj(lar) o konunun tarihsel ve sosyal çevresi göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Bu anlamda herhangi bir metnin içindeki mesaj tarihsel olarak değişik anlamlara gelebilmektedir. Hermenötik, bu anlamı ortaya çıkartan bir paradigma olmakla beraber nesnel bir analojiye de varamamaktadır. Çünkü anlama dayalı veya normatif bilimlerde, anlatıcı veya yorumlayıcının duygularından azade bir metin ortaya çıkmamaktadır. Bu bakımdan çalışmada verilen beyitler de ilk söyleyenin ve sonrasında dile getiren(ler)in duygu dünyasından geçerek farklı formatlara bürünmüştür.

Kürt Mirleri Üzerinde Söylenmiş Beyitler

Bu başlık altında Batman, Hakkari, Botan (Şırnak ve çevresi), Amediye gibi merkezlerde hüküm sürmüş mirler üzerinde söylenen beyitler yazılmıştır. Bu beyitlerde kahramanlık, özveri, adalet gibi kavramlar ön plana çıktığı gibi savaş ve çatışmalardan da söz edilmiştir. Bu başlık altında Kürt mirlerinden bazılarının geniş biyografisine girilmeden biyografileri özet olarak verilmiştir fakat ağırlık beyitlere verilmiştir. Analiz bölümünde de beyitlerin arka planında verilen mesajlar hermenötik bağlamında anlamlandırılmıştır.

Garzanlı Fettah Paşa

Garzan bölgesi denilen Batman ve çevresinde Fettah Paşa yaşamıştır. Fettah Paşa aslen Bitlis Mutkilidir. Oradan Batman Sason'a yerleşip sonrasında Garzan'ın merkezi olan Zokê denilen yerde yaşamıştır. Fettah Paşa, İbrahim Paşa Milli, Kör Hüseyin Paşa gibi paşa ve mirler Osmanlı Devleti tarafından buldukları eyaletin valileri olarak tanınmıştır. Bu paşalar devlet adına vergi toplama ve bölgelerini yönetme yetkisine sahip olmuştur. Fettah Paşa Garzan'da Zokê denilen ve zevk manasına gelen yerde bir kalede kalmıştır. Bölgenin diğer idarecileri mesela muhtar (kizir) gibi şahıslar Fettah Paşa tarafından atanmıştır. Fettah Paşa, Garzan bölgesinde uzun dönem yönetimde kalmıştır. Fettah paşa, hem halk üzerinde etkili

olmuş hem de Osmanlı Devleti tarafından önemsenmiştir (Mehmet Said Batman, 02.01.2023 tarihli mülakat). Fettah Paşa üzerinde yazılmış birkaç bent aşağıya alınmıştır.

Lo Qasimo heyran lawê xerzî	Qasim hayran Xerzi yiğidi
Sere cêhniya rûmê tûje nala derzî	Kılıcının ucu keskindir iğne gibi
Wella kuştina meran adete	Erkeklerin öldürülmesi adettir
Bele ne di vi terzi	Fakat bu şekilde değil

Qasimê mele Osman hele daye	Mola Osman'ın Qasim'i vay anam
Emir ebareşê Pencineran	Pencineran aşiretinin kara abalı miridir
Bavê min hunê rabin	Babam siz kalkın
Kuna rakin ji wi warî	Çadırları bu mekandan kaldırın

Milhe û Mircê tenge şer tê nabi	Milhe ve Mirce dardır kavgaya uygun değildir
Qasimê mele Osman di beje Evdirehman paşa lawo, Qasim diyor Abdurrahman Paşa!	
Ez wîsa nakim ez wîsa nakim	Ben böyle yapamam
Ez benda şûrê heşin li te venakim	Yeşil kılıcı belinden alamam
Welle piştî Fettah begê mîrê Zokê	Zoke Miri Fettah Paşadan sonra
Çi beglera keleha Zokê da kabul nakim	Başka miri Zoke kalesine kabul edemem.

(S. Kubini, kişisel görüşme, 05 Ocak 2023).

Bu beyitler, Fettah Paşanın babası öldürüldükten sonraki durumu dile getirmek için bir stran (şarkı) mahiyetinde söylenmiştir. Xerzi, Garzan bölgesine denilmektedir. Xerzi veya Ğarzan birden çok aşiretin yaşadığı bir bölgedir. Zamanında İbn Kharzi (Sofi Ğerzi) adında bir zatın Sasona yerleşmesi ile buraya Ğrazan veya Xerzan denilmiştir (Dr. Fritz, 1992).

Botanlı Mîr Sêvdîn Bey

1800'lü yılların başında yaşamış Botan mirlerinden Bedirhan Beyin amcası olup Ezdişêr'in babasıdır. Mir Sêvdîn literatürde Mir Seyfeddîn diye geçmektedir (Baluken, 2021:66). Aşağıdaki beyit Mir Sevdin üzerine söylenmiştir.

Hey dûr e dûr e Zaxokê dûr e	Uzaktır uzak Zaho uzaktır
Bejna Mîr Sêvdîn begê rihana hûr e	Mir Sevdin'in boyu ince reyhana benzer
Xwezî ez yê wî dewrî bama wextê mîr	Keşke ben Mir Sevdin zamanında yaşasaydım
Sêvdîn bûye mîr e	

Hey nave nave Zaxokê bi nava	Hey ortadır orta Zaho ortadadır
Bejna Mîr Sêvdîn begê rihana sava	Mir Sevdin'in boyu taze reyhandır
Xwezî ez yê wî dewrî bama	

wextê mîr Sêvdîn bûye zava

Keşke ben Mir Sevdin damatlığında yaşasaydım.

(Ak, 2016:162).

Botan Miri Zeyneddîn Bey

Zeyneddîn Bey, 1400'lerde yaşamış Cezire mirlerinden Abdal Beyin oğludur. Zeyneddîn, 1430-1458 yılları arasında mirlik yapmıştır. Ehmedê Xanî'ye göre Mîr Zeyneddîn Abdal bin Abdal geçmişte yaşamış ve idarecilikte üstün bir makama erişmiş, birçok milletin kendisine boyun eğdiği bir şahsiyettir. Aynı şekilde Mir Zeyneddin, Arab asıllı ve Kürtlerin Mîri, paytahtı Cezire olan ve mutlu bir bahta sahip, şanslı ve yüzce makam sahibi, Botân Mîri diye nam salmış, biri olarak tavsif edilmiştir (Baluken, 2021: 52-53-66).

Hey Zeyneddîn Beg hey Zeyneddîn Beg e

Hey Zeyneddin Bey hey Zeyneddin Bey

Cindiyê meran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Hey şeng e siwarê çak û çelek e

Şen ve yiğit süvaridir

Şûr û mertalan ji milan venek e

kılıç ve kalkanları omuzundan alma

Cindiyê meran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Pêkûkê pire Pêkûkê pire

Pekuk köprüdür Pekuk köprü

Cindiyê mêran hey Zeyneddîn Beg e

Güzel adam Zeyneddin Bey

Zeyneddîn Beg siware siwarê li hêstirê

Zeyneddin katır süvarisidir

Çu xweşmêr neman pê biken gêre

Onunla dalaşacak yiğit yoktur

(Ak, 2016: 165).

Hakkarili Zeynel Bey

Zenel Bey küçük yaşta Hakkarî mirliğine (1551-1585) yükselmiştir. Çok küçük yaşta olduğu halde İran'a karşı sefere çıkmıştır. Aşağıdaki beyitler Zeynel Beyin gençliği ve çatışmalardaki cesareti üzerinde söylenmiştir.

Zeynel Begê kurin e

Zeynel Bey gençtir

Ne şer dît ne şîn e

Ne dövüş görmüş ne tasa

Xwîne girtî birin e

Yarasını kan bağladı

Zeynel Begê tîfal e

Zeynel Bey sabihtir

Ne şer dît ne hal e

Ne dövüş gördü ne de hal

Xwînê girtî mertal e

Kan tuttu kalkanı

Hindî cihê bêderê

Harman yeri kadar alanda

Qenderhalê bêderê

Harman yerine denk alanda

Zeynel Beg sor bî ji gere.

Zeynel Bey kan gölünde kızıştı.

(X. Nezan, kişisel görüşme, 22 Aralık 2022).

Botanlı Bedirhan Bey

Bedirhan Bey, 1802 yılında Cizre’de doğdu, babasının adı Abdullah’tır. Cizre tarihinde önemli bir yere sahip olan Bedirhan Bey; Azizî, Aziziye veya Azizân adıyla ün yapmış olan Cizre-Botan beylerinin soyundan gelmektedir. Bedirhan Bey 1869’da vefat etmiştir (Doğan, 2010:29). Aşağıdaki beyitler Bedirhan Beyin 1843-1846’da Hakkari Asurilerine yönelik saldırıları üzerinde söylenmiştir.

Bedirhan Beg rabû ji demek ê	Bedirhan Bey bir zaman kalktı
Ew siwarê li manek ê	O kırsığın süvarisidir
Wî sotî Tîyara Silbeg ê	Silbegdeki Tiyar’ı yaktı
Bedirhan Beg rabû ji hingor î	Bedirhan Bey kalktı akşamleyin
Ew siwarê kesk û sor î	O yeşil ve kırmızının süvarisidir
Wî wêran kir Tîyara jor î	Yukarı Tiyar’ı viraneye çevirmiştir.

(S. Demir, kişisel görüşme, 21 Aralık 2022).

Hakkari Mir Şeref

Zekerya Beyden boşalan Hakkari mirliğine 1628’de onun oğlu Mir Şeref ya da Şerefhan, geçmiştir (Sadîni, 2022:34-35). Mir Şeref zamanında (1628-1633) Berçelan yaylası, mirin yazlığı olmuştur. Mir Şeref’in mirliğindeki bir yıl, halk yayladan Hakkari merkeze doğru göç etmiştir fakat o yıl iklim koşulları iyi olduğu için mirin çağrısı ile Hakkari merkezden Berçelan yaylasına doğru tekrar geri göç edilmiştir. Bu göçten birkaç gün sonra hava aniden bozulmuş kar, yağmur yağmış ve Hakkari’lilerin hayvanları telef olmuş, kendileri de önemli zararlar görenek şehre geri göç etmişlerdir (Ak, 2016:180). Mir Şeref, öngörüsüzlüğü yüzünden halkın diline düşmüştür. Hatta günümüzde de bazen iklim şartlarının ani değişikliklere uğrayabileceği tecrübe edildiğinde “havina Mir Şeref” yani “Mir Şeref yazı” ifadesi kullanılmaktadır. Bu konuda söylenen beyitten iki dörtlük aşağıya alınmıştır.

Mîr Şeref mîrkê me ye	Mir Şeref mirimizdir
Berçelan zozana me ye	Berçelan yaylamızdır
Havîna bi areşe ye	Sıkıntılı bir yazdır
Şemla min mala min	Umudum dünyam
Koçber vegêrin warî	Göçebeler evlerine vardı
Delîlo weylo lawko yeman	Delilo oğlan lo yaman
Koçber vegeerîn warî	Göçebeler evlerine vardı
Berçelan gijlok barî	Berçelanda dolu yağdı.

(W. Tuhubi, kişisel görüşme, 19 Aralık 2022).

Mutkili Musa Bey

Musa Bey (1853-1923), Bitlis mirlerinden olup Hacı Musa Xwêti diye anılmıştır. Aşağıdaki beyitler Hacı Musa Beyin Ermeni bir kıza gönülünü kaptırıp fakat kızın onunla evlenme isteğinin olmadığını anlatmaktadır.

Gulê go, Hecî Musa Bego ez Gulê me,	
gula dîn im	Gule dedi, Hacı Musa ben deli Gule'yim
Ez ê kinc û palê xwe li xwe bînim	Ben kılık kıyafetimi giyeceğim
Rêka qere Stenbolê bihelînim	Kara İstanbul yolunu tutacağım
Textê Sultan Abdülhemîd bigrim û bihejînim	Abdülhamit'in tahtını tutup sallayacağım
Eger îşê min pirsî ji xwe pirsî	Eğer durumuma çare oldu ise oldu
Eger nepirsî ez ê telgrafê bidim duzdeh- dewletên ecnebiya	Eğer durumuma çare bulmazsa on iki- ecnebi devletine telgraf çekeceğim
Ez ê gişka pê bihesînim	Hepsini derdimden haberdar edeceğim
Musa Bego ez Gulê me ez gunê me	Musa Bey ben günah Gule'yim
Ez Guluka bab fele me	Ben Hristiyan babanın kızım
Willah ez ne lahiqê dînê te me	Vallahi senin dinine layık değilim
Ez lahiqê xaçê ser mile babê xwe me	Babamın omzundaki haça layığım.

(R. Nurşini, kişisel görüşme, 19 Aralık 2022).

Pirto Begê Millî

Pirto Bey, 1700'lerde hüküm sürmüş ve Diyarbakır, Mardin, Urfa üçgeninde yer alan Milli aşireti mensubudur (Yapıştıran, 2020: 93). Aşağıdaki beyitler Pirto Beyin kahramanlığı ve çevikliği üzerinde söylenmiştir.

Hatî Pirtoyê Millî	Geldi Millili Pirto
Suarê cehnîya hûlî	Duru tayın binicisidir ²
Ser xendeka da firî	Hendeklerden atlar
Tirkî ecem a di xwurî	Acemlere Türkçe bağırır
Pirto hati ji kinara	Pirto Kinaradan gelir
Gel bireke suvara	Bir grup süvari ile
Şerê danzdeh hizara	On iki bin kişinin savaşında
Ew Pirto û Cangirin	Onlar Pirto ile Cihangir'dir
Bi hesp û rûmên jîrin	At ve sivri kılıçların sahibidir
Hemberê koma mirin	Mirlerin grubuna karşılar

² Bazı Kürtçe kelimelerin Türkçe karşılığı tam bulunamadığı için o kelimeyi en iyi ifade edebilecek Türkçe bir kelime yazılmıştır. Mesela "hûlî" kelimesi aslında düz demektir ama bu beyitteki kullanımı duru, beyaz veya açık renkli manalarını barındırmaktadır.

Hakkari Miri İmadeddin

Mir İmadeddin, Hakkari mirlerinden Yahya Beyin oğludur tahminen 1600-1605 (Sadîni, 2022: 37) yılları arasında o zaman Hakkari'ye bağlı Çatak'ta (Şaxa Hekariyan) dünyaya gelmiştir. Babasının ölümünden sonra amcalarının baskılarına rağmen 1630'da İran'ın Selmas vilayetine bağlı Çahrik Kalesine mir olmuş, Osmanlı ve Safevi kaynaklarına göre 1633-1639'da 7 yıl Hakkari mirliğini yürütmüştür. Sonraki yıllarda yani 1639-1648 yılları arasında sürgün hayatı yaşamıştır ve sürüldüğü yer tam olarak belirlenmemiştir. Mir İmadeddin 1648'de Halep'te yakalanıp İstanbul'a gönderilmiştir. Hakkârililer İmadeddin için "Mîremadi" kelimesini kullanmıştır. Aşağıda Mir İmadeddin üzerine söylenmiş birkaç beyit verilmiştir. Yapılan ebced hesabına göre Mir İmadeddin 1639'da vefat etmiş olmalı fakat Yazıcı'nın verdiği malumatlara göre bu tarih net değildir (Kaplan, 2020: 130-131-136; Sadîni, 2022: 38).

Mîr Culemêrgê ³ rabû, lo mîro Mîremadî	Hakkari'den kalktı lo Miremadi
Alayê sor hejyabû, lo mîro Mîremadî	Kırmızı bayrağı salladı lo Miremadi
Li navsera peyabû, lo mîro Mîremadî	Yükseklerde attan indi lo Miremadi
Mîr hate Badînkurtî, lo mîro Mîremadî	Mir geldi Bandikurttan ⁴ lo Miremadi
Baziyo j'davê girtî, lo mîro Mîremadî	Baziler tuzağa düştü lo Miremadi
Bahdînan birin pirtî, lo mîro Mîremadî	Bahdînan'da parça göturdüler lo-Miremadi
Navsera bi teraş e, lo mîro Mîremadî	Yüksekler çalılıktır lo Miremadi
Hekaryan bestin şaşê, lo mîro Mîremadî	Hakkârililer şaş oldu lo Miremadi
Badîni dane paşe, lo mîro Mîremadî.	Bahdînanlıları geri püskürttü lo-Miremadi.

Yukarıdaki beyitlerde Hakkari mirinin Amediye'ye yönelik seferi üzerinde söylenmiştir. Bu sefer üzerinde 13 beyit söylenmiş ve bunlarda Mir İmadeddin'in başarıları anlatılmıştır (Kaplan, 2020: 133).

Bi hatina wî lutf û kerem zede bibû	Onun gelişi ile lütuf ve kerem arttı
Lê bele dujmin ji wî pir endişe bibû	Düşmanlar onun gelişinden endişelendi
Dema muneccîm li talî'e wî nihêrî	Münnecimler talihine bakınca
Dît div ê rojêda feth û cîhangîrî	O gün fetih ve cengaverlik gördüler
Wî dilê babê xweşkir bi vê mizgînîyê	O babasının gönlünü hoş etti bu müjde ile
Gotê İmad e ku bigire postnişînyê	Dedi benden sonra İmad geçecek postnişine
Bi vê mizgînîya Yehya dilxweş bûyî	Bu müjde ile Yahya'nın gönlü hoş oldu
Sedeqeyên zêde dan ji bo Derwêşî	Dervişlere bol sadakalar dağıttı.

(Sadîni, 2022: 36).

³ Hakkari.

⁴ Bir yer ismidir.

Hasankeyf Miri Xelefê Şêrwanî

Osmanlı Devleti zamanında, Batman'ın Hasankeyf ilçesinin kendine has mirleri olmuştur. Bu mirlerden birisi Xelefê Şêrwanî'dir. Bu şahsın yaşamı ve mirliği üzerine yazar Wasfi Ak tarafından 2019 yılında "Xelefê Şêrwanî (Mîrê Heskîfe)" isimli bir roman yazılmıştır. Bu romanın yazarı ile yaptığımız görüşmede yazılanların büyük bir bölümünün Xelef'in yaşantısına dayandığını söylenmiştir. Hasankeyf miri Xelef'in ailesi 1264-1597 yılları arasındaki geniş bir zaman diliminde Hasankeyf'i adalet ve huzur içinde yönetmişlerdir. Bu eserden alınan ve bir mirde veya yöneticide bulunması gereken hasletlerin anlatıldığı birkaç beyit aşağıya alınmıştır (Ak, 2019:9).

Rûmet cewherê elmase	Onur elmastan cevherdir
Divê xwedan bizane biparêze	Sahibi saklamasını bilmelidir
Yê ku ne parêze jixwe xilase	Eğer biri muhafaza etmezse kendini bitirir
Kişo! Kişoyê erzanî	Kişo sen ucuz Kişo'sun
Hezar, hezar pêşamanî	Binlerce kez pişmansın
Nake du pare li cem xwedanî	Sahibi yanında artık iki para etmez
Dawîya zilmê zewal e	Zulmün sonu hüsrandır
Zilm binyatê li ser berfê ye	Zulmün temeli kar üzerindedir
Zilm wek gêca libin xwê ye	Zulüm tuz altındaki nem gibidir
Zixê mirovan rastî ye	İnsanın kökü doğruluktur
Rastî karê eqlî ye	Doğruluk akıl karıdır
Yê biwê bike serketî ye	Bunu yapan yükselecektir

Heçî mirovê bi bexte	Bahtlı olan insan
Wekî mire sertexte	Tahta oturan mir gibidir
Yê biwî bike serwexte	Böyle yapan anlayışlıdır
Hiqûq wijdane	Hukuk vicdandır
Ji dadê re pîvane	Adalet bir ölçüdür
Bêhuquqî ziyane	Hukuksuzluk zarardır
Cewherê hiquqê rastî ye	Hukukun cevheri doğruluktur
Denga wê terazî ye	Dengesi terazidir
Yê bi wê bike rûspî ye	Bunu yapan alını paktır
Ye bi wê neke fedî ye	Bunu yapmayan ayıptadır.

(Ak, 2019: 15-59-60-95-96).

Aşağıda verilen beyitler genel olarak Kürtlerin ve onların yöneticilerinin kahramanlık ve yiğitliği üzerinde söylenmiştir. Farklı yerlerdeki Kürt mir ve beylerinin güzel hasletlerinin açıklanması yanında onların bu özellikleri karşılaştırılmıştır.

Cengewarên Hekarîyan	Hakkarili cengaverler
Eqilmendên Botanîyan	Botanlı bilgiler
Siwarên Şikakîyan	Şikaklı süvariler
Nijdewanên Bahdîniyan	Talancı Botanlılar
Mêrxasên Şengalîyan	Yiğit Şengalli
Merçakên Dasiniyan	Koçyiğit Dasiniler
Mêrbaşên Dêrsimîyan	Babayiğit Dersimliler
Serkêşên Serhedîyan	Önder Serhatlılar
Zehmetkêşên Mehmudiyan	Zahmetkeş Mahmudiler
Dînemêrên Mêrdînîyan	Deliyürekli Mardinliler
Xîretkêşên Amedîyan	Gayretkeş Amedliler
Rimbazên Şêrwanîyan	Kılıç koşanan Şirvanlılar
Tîravêjên Xerzanîyan	Ok atıcısı Garzanlılar
Şûr dane destên lawîyan	Kılıcı verdiler gençlere
Çûn şerê Maxlaciyan	Mahlacilerle savaşa gittiler
Çûn hewara Heskîfiyan	Hasankeyflilerin imdadına gittiler.

(Ak, 2019: 119-120).

Analiz

Kürt tarihi sözlü tarihe dayandığı için, insanlar sürekli sözlü tarih kaynağı olacak ürünler üretmişlerdir. Beyitler, bir yandan tarihe tanıklık ederken öte yandan sosyolojik analiz yapma imkânı vermektedir. Böylece toplum hem kendisi hem de mirleri için gerekli normları ya da kuralları belirlemiş oluyor. Kahramanlık, hoşgörü, dürüstlük, adalet övülürken; öngörüsüzlük, zalimlik, adaletsizlik yeriliyor ve insanlara da böylece toplumda takdir edilen değer yargıları öğretilmiş oluyor. Halk, zalim mirlere belki zamanında başkaldıramıyor ama onların ölümlerinden veya onlar iktidardan düştükten sonra gerçekleri anlatı vasıtası ile ortaya koymuştur. Bu araştırmada yüzyıllarca buldukları yerleri yarı hükümet statüsünde yöneten Kürt mirlerine atfedilen beyitler tarihi ve sosyolojik yönleri ile yazılmıştır. Bu beyitlerde mirlerin veya beylerin iktidar ilişkileri, Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri, halkın nezdindeki yerleri anlamlandırmaya çalışılmıştır. Araştırmanın konusu olan beyitlerde bir mirin, mahiyetindeki insanları yönetirken ve bir taraftan herkesin ortak iyiliği düşünülürken, öte taraftan tek tek bireylerin memnuniyeti sağlanmaya çalışıldığı çabası gözlenmektedir. Bu denge vicdan, adalet gibi kavramların hâkim kılınması ile vücut bulabilmektedir. Çalışmanın birinci beytinde kavgada bile mertlik ve dürüst davranmanın gerekli olduğuna yönelik Garzanlı Fettah paşanın üzerinde söylenen örnekte anlaşılmaktadır. Savaşın da bir ahlakının olması gerektiğinden söz edilmiştir. Beyitte Fettah paşa mertçe öldürülmediği fakat öldürülünce de geleneksel kurallara göre ya hasmından intikamı alınır ya da hasmın olayın yaşadığı muhiti terk etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu olaydaki tarih ve zaman ilişkisi olayın neden ve sonuçlarını kendi içinde uygun bulmaktadır. Burada intikam almak ya da göç etmek ar, namus ve şeref gibi saiklerle düşünülmemektedir. Elbette bu düşünce

günümüz kural ve ilkelerle bağdaşmasa da tarihsel norm ve geleneklerin anlaşılmasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kürt aşiretleri arasında günümüzde de bazı huzursuzluklar yaşanmaktadır fakat gerek ülkenin hukuk sistemi ve gerekse halkın bilinç düzeyinin yükselmesi sonucunda sorunların çözümü hızlı yapılmaktadır.

Beyitlerde tinsel veya ruhsal öğeler de ağırlıklı işlenmektedir. Mesela Mir Sêvdin örneğinde olduğu gibi bazı mirlerin kahramanlığı ile zekiliği işlenmektedir. Bunun yanında beyitlerde kişisel özellikleri ya da karizması ile ön plana çıkan başka mirler de olmuştur. Mesela Botan mirlerinden Bedirhan bey; Hakkari mirlerinden Zeynel, İmadeddin gibi beyler ile ilgili beyitlerde bir yöneticinin fiziksel özelliklerinin yanında adaletli olması gibi yönler de ön plana çıkabilmektedir. Zeynel Beyin başarıları, yiğitliğinden söz edilmenin yanında Zeynel beyin yeri doldurulamayacak bir mir olduğundan söz edilmiştir. Nitekim mirlerin yönetim anlayışı ve halkın hafızasındaki yeri bu bentlerle anlatılmaya çalışılmıştır. Zaten bu beyitlerin büyük bir kısmı mirlerden sonra yazılmış veya dilden dile günümüze ulaşmıştır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki beyitlerde genelde mirler övüldüğü için halk mirlerin yönetiminden memnun olmuştur ama eğer tersi durum yani mirlerin olumsuz yönleri de olmuşsa beyitlerde bu da dile getirilmiştir.

Hakkâri miri Zeynel Beyin küçük yaşta mirlik koltuğunu oturması, tecrübesizliğine rağmen başarısından söz edilmiştir. Zeynel Beyin savaş ve çatışma görmediği ifade edilmiştir. Ayrıca Zeynel Beyin, Botan miri ile aralarındaki geniş alanda hakimiyet kurma mücadelesi neticesinde yaralanması gibi olaylar anlatılmıştır. Beyitlerdeki ifadeler anlam, zaman ve mekan farkını ortadan kaldırarak olay yeni gerçekleşmiş hissiyatını yaratmaktadır. Fakat her edebi metinde (şiir, roman, deneme) olduğu gibi bu araştırmadaki beyitler de beyiti yazanın duygularından azade olmamıştır. Bununla beraber geçmişe yönelik bir tanıklık söz konusudur. Hakkâri miri Şeref üzerinde yazılan beyitte zaman, mekân, şartların önemine vurgu yapılmıştır. Doğanın yasaları vardır eğer insan bu yasalara uymazsa doğa intikamını er ya da geç alacaktır. İnsanlar, teknolojinin gelişmediği zamanlarda iklimsel koşulları tecrübe ederek bunu bir halk takvimine dönüştürmüştür. Dolayısıyla Mir Şeref, sonbaharın geçici sıcaklıklarına aldanıp yapmış olduğu tersine göç, tecrübe ile akıl kombinasyonun iyi sağlanmadığını kavratmaktadır. Gadamer'in dediği gibi hakikat ile tecrübe arasında bağ kurularak olaylar anlamlandırılmalıdır. Hakkâri gibi bir yerde, eylül ayından itibaren yaylalardan göç başlar ve hava ne kadar sıcak da olsa zamansal olguya uyulmalıdır. Aynı şekilde Dilthey'in ifade ettiği gibi nesne ve olgular arasında bağ kurularak anlamsal ilişki kurulmaktadır. Bu anlamsal ilişkinin bilinmesi bir lider, yönetici de ziyadesi ile olmalıdır. Aksi takdirde verilen karar(lar) acı tecrübelerle mahal verebilmektedir. Mir Şeref olayı hala insanlar tarafından dile getirilmektedir. Örneğin kış aylarında (Aralık, Ocak, Şubat ve Mart) bir insan kışa uygun giyinmezse veya zamansız hayvanlarını meraya götürürse bu durumun uygun olmadığına yönelik şu söz kullanılır: "bu te havîna Mîr Şeref e" yani "senin için Mir Şeref yazıdır". Buradaki anlamsal hakikat, idareci olsun veya sıradan bir insan olsun tecrübe ve aklını birlikte yürütmesini gerektirmektedir. Ayrıca Heidegger'e göre bir nesne veya metinden anlaşılacak şey onun yansıttığı görüntüsü yani fenomenidir. Bu söylem ışığında denilebilir ki Mir Şeref'in görüntüye aldanıp hakikati yanlış anlamlandırmıştır.

Başka bir beyitte, Bitlis mirlerinden Hacı Musa Beyin Ermeni kızı Gulé'yi kızın isteği olmadan ve toplumsal geleneğe uymadan kendine eş olarak alma arzusu dile getirilmiştir.

Gulê'nin beyin isteğini olumsuz karşılamaşının en önemli sebebi din olmuştur. Belki de kızın beyi beğenmeyip evlenmek istememesi de olabilir fakat din görünürdeki sebep ve bahane edilen unsur olmuştur. Gule, Hacı Musa ile aralarındaki sorunu dönemin Sultanı II. Abdülhamit'e götüreceğini, eğer bu da mümkün değilse sorunun dönemin hakim devletlerine götürülebileceğine yönelik bir irade beyanında bulunmuştur. Burada din aşılması imkânsız bir mit olarak ele alınmıştır. Din, sosyolojik münasebetlerde belirleyici olup kişiyi yaşadığı dünyadan alarak psikolojik olarak onu rahatlatan bir olgudur. Zaten ilkesel olarak Hıristiyanlık ve Yahudilik dinsel farklılıkları evlenmeye engel görmüştür (Topçuoğlu, 2010:101). Hıristiyan Gulê ile Müslüman Musa Bey hadisesi, gerek duygusal ve gerekse de toplumsal münasebetlerde mitoloji, söylenceler, inançların da etkili etkili olduğunu göstermektedir. Her ne kadar mirlerin olumlu yönleri olsa da zaman zaman baskıcı mirler de olmuştur. Örneğin mirlerin çoğunluğu çok evlilik yapmıştır. Öte yandan beyitlerden anlaşıldığı gibi ataerkil bir yönetim hâkim olduğu için kadın olan mire rastlanmamıştır. Bu bakımdan ataerkil sosyal ve yönetsel ilişkiler her zaman yaygın olmuştur. Hermenötik, bütün disiplinlerdeki beyit, atasözü, sav sözün vermek istediği alegorik mesajın anlaşılmasını sağladığı için Hıristiyan Gulê ile Hacı Musa Bey sorunsalında üç önemli mesaj ortaya çıkmaktadır. Birincisi, mirin otoritesini kullanarak Gulê ile evlenmek istemesidir. İkincisi, Gulê'nin çaresizlik içinde çare arayıp istemediği fiilden kurtulmaya çalışmasıdır. Üçüncüsü, insanların her ne pahasına olursa olsun inançlarına sıkı bir bağlılığıdır. Burada çıkarılan mesajlarda insanların içinde bulunduğu ruh hali çözümlenmeye çalışılmıştır. Fakat hermenötik modelinin ilkelerine göre kesin veya nesnel bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu noktada en önemli husus, metinde aktarılmaya çalışılan hadisenin, kendi tarihsel ve sosyal gerçekliği içinde anlaşılmasına çalışma çabasıdır.

Mir İmadeddin veya Mîremadî, üzerinde söylenen beyitlerde, söz konusu mirin iktidarında adalet ve bereketin olduğu, yönetilenlerin mirden razı olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu duruma "müneccimler bile şaşırılmış" ifadesinden de anlaşıldığı üzere aslında diğer mirlerin dönemlerindeki sosyal ve yönetsel yapıya oranla daha olumlu bir dönem olduğundan söz edilmiştir. Öte yandan İmadeddin Beyin yönetme yetkisine uygun olduğu babası Yahya Bey tarafından da benimsenip hoş karşılandığı anlamı ağır basmaktadır. Kürtler olumlu bir hadise ile karşılaştıklarında ilk yaptıkları iş, bir kurban kesmek veya fakir ve fukaralara tasaddukta bulunmaktır. Beyitte Yahya Beyin, oğlunun mir olması ile dervişlere (derwêş) ikramda bulunduğu söz edilmiştir. Buradaki dervişlerden kasıt dinî menkıbe ve kasideleri okuyan insanlardır. 1990'lı yıllardan önce seyit, derviş gibi dinî misyonları olan insanlar köy ve yaylaları gezerek erbane eşliğinde meydanda kaside, ilahiler söyleyerek insanları eğlendirmeye çalışmışlardır. Bu hizmetin karşılığında köy veya yaylanın ileri gelenleri, ağaları ya da muhtarları tarafından ödüllendirilmişlerdir. Bu ödüller genelde tereyağı, yoğurt, peynir, ceviz, bal vb. yiyeceklerden oluşmuştur.

Xelefê Şêrwani üzerine söylenen beyitlerde adalet, doğruluk, akıl ile hareket etme gibi temel insani hasletlere vurgu yapılmıştır. Beyitte Xelef'in bir akrabasının (Kişo) Xelef'e yaptığı haksızlık ve sonrasındaki pişmanlığın faydasızlığından söz edilmiştir. Beyitlerde, doğruluk ve hukuk ile hareket edilmesinin gerekliliğinden zulüm gibi istenmeyen fiillerden kaçınılmasından söz edilmiştir. Bunun yanında vicdan ve merhametin önemli olduğu bunu kendisinde bulduran insanın tahta oturmuş mirin seviyesinde olduğundan söz edilmiştir.

Bu söylemler ile mirliğin, insani hasletler içinde barındırması koşuluyla yüksek bir merteye olduğuna dikkat çekilmiştir. Yönetimsel ilişkilerden tutup diğer insani münasebetlere kadar hukuk ve vicdan dengesi ile hareket edilirse toplumsal birliktelik ve huzurun olacağı belirtilmiştir. Bunlara bağlı insanın serfiraz olduğunu aksine hareketlerin yozlaşmayı getirdiğinden söz edilmiştir. Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Beyin hocası Şeyh Edebali ve Balkanlardaki derviş Sarı Saltuk'un Osman Bey'e yönetimde adil davranmasını, ah almamasını, yoksulu ve düşkünleri gözetmesi (İnalçık, 2006:72) gibi Kürt mirlerinin de danışmanları (akılcıları) vardı ve bunlar tahta çıkacak mir adayını devamlı tembih etmişlerdir. Genel olarak bakıldığında, Kürt mirlerinin en önemli özelliği din ve ilime bağlılıkları olmuştur. Mesela Hakkari'nin ilk mirlerinden Musa el Hakkari (?) Bajêr (şimdi Biçer denilmektedir) mahallesindeki Melik Esat Camisini inşa ederken, Mir İbrahim ya da Brahımhan 1700'lü yılların başında Meydan Medresesini inşa etmiştir. Medresede yüzlerce ilim irfan sahibi insan yetişmiştir.

Çalışmada verilen Kürtlerin bey, lider, mir gibi ileri gelenlerinin kişisel özellikleri, toplumsal karşılıkları ve birbirlerinden farklı olan yönleri dile getirilmiştir. Hermenötik anlama ve yoruma dayanmaktadır bu bakımdan anlama, zihni açıdan bir kaynaktan ne aldığımızı iken yorum ise eldeki verilere göre belirli bir hedefe ulaşabilmedir. Bu araştırmadaki beyitlerle duygu ve düşünceler verilmiştir. Hermenötik model sayesinde bunlar anlaşılır kılınmaktadır. Mirler, Kürt yöneticiler olup doğrudan o dönemin yönetimsel ilişkileri veya siyasetini yürütmüşlerdir. Bu siyasetin nasıl olduğu veya nasıl olması gerektiği beyitler vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu çalışmada ön plana çıkartılmak istenen temel husus, mirlerin yönetimi altındaki insanlara yaklaşımı ve yönetenlerin mirlere bakış açısı olmuştur. Dolayısıyla tüm beyitlerde mirliğin toplumsal anlamda meşru olması, mirlerin halka karşı ödevlerini yerine getirince adalet ve hoşgörünün ön plana çıkartıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bazı mirlerin bulunduğu pozisyonun verdiği güç ile bazı istenmeyen durumlara da yol açmasıdır. Az da olsa bazı mirlerin öngörüsüz olması dolayısıyla toplumsal sıkıntılara sebebiyet vermesidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Kürt mirlerinin yaşadığı dönemlerde ve günümüzde insan algısı ve düşüncesinde önemli yer işgal ettiklerini yukarıdaki beyitlerden anlıyoruz. Bununla birlikte mirlerin mahiyetindeki insanlarla olan münasebetleri ile yönetim anlayışları şiir, beyit, şarkılarla hem mizahi hem de edebi olarak dile getirilmiştir. Ayrıca mir demek yönetim ve güç demektir dolayısıyla Kürt mirlerinin toplumsal hafızalardaki temel yeri onların yönetimi ve gücü karşısında halkın bunlara vermiş olduğu karşılıktır. Mir, tebaasını yönetirken adil mi davranmış yoksa despotik ilişkilere dayanarak mı yönetmiştir? Gibi soruların cevabı, beyitlerdeki ayrıntılarda kendini göstermektedir. Bu bakımdan günümüzde de mirlerin yaşantısı, yönetim anlayışı ve onların devlet ile olan ilişkileri dilden dile aktarılmıştır. Nitekim arşiv belgelerine bakıldığında Osmanlı Devletinin bazı Kürt mirlerine zaamet verdiği, bazı uzlaşmazlıklarda mirleri arabulucu kıldığı, savaş dönemlerinde mirlerden destek istediğine yönelik verilere rastlamaktayız. Oysa bu çalışmanın konusu olan beyitlerin büyük bir kısmı sözlü kültürün bir ürünü olmuştur, az bir kısmı ise yakın yüzyılda yazıya geçirilmiştir. Bu çalışmadaki ana maksat, beyitler yardımı ile Kürt mirlerinin yönetim veya iktidar ilişkilerini döneme şahitlik etmiş insanlardan günümüze aktarılan şekli ile anlama çabasıdır. Ortaya

çıkan temel öge, Kürt mirlerinin Kürt tebaası nezdinde genel olarak önemli ve olumlu bir algı bıraktığı olmuştur.

Kaynaklar

- Aslan, A. (2014). Kürtler Sofrası: Bir savcının kaleminden "Kürt Sorunun iç yüzü ve çözüm yolu". Anatolia Kültür Yayınları.
- Ak, W. (2016). *Çil Kelatên Kûrdîstane: çîrok, awaz û sitran*. Bateyi, Q. (Editör), Sitav Yayınları.
- Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirliklerinde edebi patronaj (1514-1846)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Balcı, R. (2010). *Osmanlının doğu siyaseti*. Yitik Hazine Yayınları.
- Baluken, Y. (2021). Aşiretten mîrliğe Buxtîler. *Kovara Kurdinameyê ya Navnetewî*, 4, 46-66.
- BOA, HAT, İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 51/1310.
- Doğan, C. (2010). *Cizre ve Bohtan emiri Bedirhan Bey (1802-1869)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Dr. Fritz. (1992). *Kürtlerin tarihi* (S. Şanher, Çev.). Hasat Yayınları.
- Ebu Zeyd, N. H. (2014). Hermenötik ve metin yorumu (M. Coşkun, Çev.). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (46), 237-266.
- Gadamer, H. G. (2009). *Hakikat ve yöntem II* (H. Arslan & İ. Yavuzcan, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Göka, E., Topçuoğlu, A. & Aktay, Y. (1999). *Önce söz vardı: Yorumsamacılık üzerine bir deneme*. Vadi Yayınları.
- Guli, N. E. (2016). Hakkari Beylerinin şeceresi (1258-1848). Kaplan, Y, Adıyaman, M. & Sadini, X. (Editörler), (Y. Kaplan, Çev.). *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu Bildiri Kitabı (14-16 Kasım 2016)*, Türkiye, 267-298.
- Hakan, S. (2002). *Müküs Mirleri tarihi ve Han Mahmud*. Peri Yayınları.
- Hirori, D. Y. (2016). Hakkari Beyliğinin ilk kuruluşu. Kaplan, Y, Adıyaman, M. & Sadini, X. (Editörler), (Y. Kaplan, Çev.). *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu Bildiri Kitabı (14-16 Kasım 2016)*, Türkiye, 267-298.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Kaplan, Y. (2022). Jîyana Mîr Îmadedînê Hekarî ya sîyasî û edebî û belgeyeke nû derbarê aqîbeta wî. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 129-137.
- Minorsky, V. & Bois, T. (2008). *Kürt milliyetçiliği* (Karahana, E., H. Akkuş & N. Uğurlu, Çev.). Örgün Yayınları.
- Nikitine, B. (1976). *Kürtler: Sosyolojik ve tarihi inceleme I* (H. Demirhan, Çev.). Özgürlük Yolu Yayınları.

- Zeki Beg, M. E. (2018). *Kürtler ve Kürdistan tarihi* (V. İnce, M. Dag, R. Adak, & Ş. Aslan, Çev.). Nûbihar Yayınları.
- Jwaideh, W. (2016). *Kürt milliyetçiliği tarihi: Kökenleri ve gelişimi* (İ. Çeken & A. Duman, Çev.). İletişim Yayınları.
- Öztürk, E. (2009). Hermeneutiğin tarihsel dönüşümü. *Journal of world of Turks*, 1(2), 145-175.
- Sadîni, X. (2022). *Mîrnameya Hekarîyan: Temerxan Yazici*. (Y. Kaplan & N. Guli, Çev.), Peywend Yayınları.
- Schleiermacher, F. (1998). *Hermeneutics and criticism: and other writings. translated by andrew bowie*. Cambridge University Press.
- Schleiermacher, F., Wojcik, J. & Haas, R. (1978). New literary history. *Literary Hermeneutics*, 10(1), 1-16.
- Soane, E. B. (2007). *Mezopotamya ve Kürdistan'a gizli yolculuk* (F. Adsay, Çev.). Avesta Yayınları.
- Şerefhan Bitlîsi. (2018). *Şerefnâme* (A. Yegin, Çev.). Nûbihar Yayınları.
- Tan, A. (2008). *Kürt sorunu: Ya tam kardeşlik ya hep birlikte kölelik*. Timaş Yayınları.
- Taşdelen, V. (2007). Çağdaş hermeneutiğe doğru: Schleiermacher ve genel hermenötik. *Felsefe Dünyası*, 2(46), 189-203.
- Tatar, B. (2004). *Hermenötik*. İnsan Yayınları.
- Topakkaya, A. (2007). Felsefi hermeutik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 75-92.
- Topçuoğlu, A. A. (2010). Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm hukuku'na göre nikâh akdine etkisi bakımından din farklılığı. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10(2), 79 -120.
- Toprak, M. (2003). *Hermenötik ve edebiyat*. Bulut Yayınları.
- Torî. (2005). *Aşiretten millet olma yapılanmasında Kürtler*. Doz Yayınları.
- Yapıştıran, C. (2020). 19. Yüzyılda Milli aşireti'nin güç gösterisi: Bir gelenek olarak talan ekonomisi yöntemi. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 92-102.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Hakkari Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 16.01.2023 tarih ve 1 sayılı onay kararı mevcuttur.

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: Hakkari University Scientific Research and Publication Ethics Committee has an approval decision dated 16.01.2023 and numbered 1.

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.